

ตอนที่ 4

ประวัติศาสตร์เศรษฐกิจสมัยรัตนโกสินทร์

บทที่ 1

สภาพการปกครองโดยสังเขป¹

สภาพการปกครองในสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้น คือ ในระยะที่พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลก แห่งราชวงศ์จักรี ขึ้นปกครองประเทศ ระยะที่พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย และในรัชสมัยของพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว สภาพการปกครองได้เปลี่ยนแปลงไปจากรูปแบบของอยุธยาไปบ้าง กล่าวคือ ลักษณะสถาบันพระมหากษัตริย์ก็ยังคงยึดหลัก 3 ประการ ดังที่เคยยึดมาตั้งแต่สมัยสุโขทัยและสมัยอยุธยา คือ หลักของผู้ทรงธรรม หลักท้าวราชา และหลักพ่อปกครองลูก ในสมัยรัตนโกสินทร์ พระมหากษัตริย์ทรงเน้นความสำคัญต่อหลักทั้ง 3 นี้ แตกต่างไปจากสมัยอยุธยา กล่าวคือ หลักการปกครองแบบผู้ทรงธรรมหรือธรรมราชา จะได้รับความสำคัญเป็นหลักเด่นที่สุด ส่วนหลักท้าวราชา ซึ่งเคยมีความสำคัญที่สุดในสมัยอยุธยากลับถูกลดความสำคัญลงไป แต่ถึงกระนั้นก็ยังคงมีปรากฏอยู่ ส่วนหลักการปกครองแบบพ่อปกครองลูกนั้นที่เคยเสื่อมไปมากในสมัยอยุธยา ก็ได้รับการฟื้นฟูขึ้นมาใหม่ในสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้นนี้ ซึ่งจะเห็นชัดเจนมากขึ้นนับตั้งแต่รัชกาลที่ 4 เป็นต้นไป

หลักของผู้ทรงธรรมนั้น ได้แก่ การที่กษัตริย์ทรงยึดหลักทศพิธราชธรรม ทรงสนับสนุนพระศาสนา และคุ้มครองประชาชนให้ปลอดภัยจากการข่มเหงรังแก และทรงมีความประสงค์ที่จะให้ราษฎรมีความเป็นอยู่ที่ดีขึ้น เช่น ทรงลดเวลาที่ไพร่จะต้องถูกเกณฑ์มาทำงานให้รัฐบาลน้อยลง และทรงพยายามควบคุมไม่ให้พวกมูลนายข่มเหงไพร่ มูลนายผู้ใดใช้งานไพร่หนักเกินกำลังจนไพร่หลบหนี มูลนายผู้นั้นจะถูกลงโทษ

ส่วนหลักท้าวราชา เสื่อมความสำคัญลงไปบ้าง แต่ก็ยังปรากฏให้เห็น ได้แก่ การยังคงมีพิธีถือน้ำพระพิพัฒน์สัตยา และพระราชพิธีโสกันต์ เป็นต้น นอกจากนี้บรรดาราษฎรก็ยังมีอายุยืนขึ้นมองพระมหากษัตริย์ได้ ถ้าใครเงยขึ้นมองจะถูกองครักษ์ยิงกระสุนใส่ตา แต่หลักท้าวราชนี้ได้เสื่อมลงไปมาก จะเห็นได้จากการที่พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้าน

นภลัยโปรดให้ยกเลิกการยิงกระสุนใส่ดาราชฎที่เงยหน้าขึ้นมองพระมหากษัตริย์เสียแต่ให้
องครักษ์จางอาวุธเฉย ๆ มิให้ยิงไปจริง ๆ แสดงว่าพระองค์มิได้ถือเป็นเรื่องข่มขู่จริงจัง ต่อ
การที่ราชฎซึ่งเป็นปุถุชนจะเงยหน้าขึ้นมองพระมหากษัตริย์ผู้เป็นเทพเจ้า การที่ทรงให้ทหาร
เง้ออาวุธอยู่ที่เพียงแต่ให้ราชฎเกรงกลัวไม่กล้าเงยขึ้น ซึ่งจะสะดวกในการรักษาความปลอดภัย
ของพระมหากษัตริย์เท่านั้น ต่อมาในสมัยรัชกาลที่ 4 พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว
จึงโปรดให้เลิกประเพณีนี้โดยเด็ดขาด ด้วยการให้ราชฎเข้าเฝ้าพระองค์ได้อย่างใกล้ชิด

ส่วนหลักการปกครองแบบพ่อปกครองลูกได้เริ่มได้รับการฟื้นฟู หมายความว่า พระมหา
กษัตริย์ในสมัยนี้เปรียบเสมือนพระบิดาของประชาชน มีความใกล้ชิดระหว่างพระมหากษัตริย์
กับประชาชนมากยิ่งขึ้น แต่ในสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้น ลักษณะการปกครองแบบพ่อปกครอง
ยังไม่เห็นเด่นชัดนัก ในสมัยรัชกาลที่ 3 เพียงแต่ทรงเริ่มรื้อฟื้นการถวายฎีกาโดยตรงต่อพระ
มหากษัตริย์ แต่ราชฎก็ยังมิได้เข้ามาถวายถึงพระหัตถ์พระมหากษัตริย์ พระบาทสมเด็จพระ
พุทธเลิศหล้านภาลัย ทรงยกเลิกการยิงกระสุนใส่ดาราชฎที่มองพระมหากษัตริย์ แต่ราชฎ
ก็ยังมิได้รับอนุญาตให้มองพระมหากษัตริย์ของพวกตนได้ สิ่งที่พระมหากษัตริย์ในสมัยรัตน
โกสินทร์ตอนต้นได้ทรงกระทำ ก็คือ ทรงริเริ่มฟื้นฟูพื้นฐานไว้สำหรับความใกล้ชิดระหว่างพระ
มหากษัตริย์และประชาชนในอนาคต ต่อมาในสมัยรัชกาลที่ 4 ที่ 5 เรื่อยมาจนถึงปัจจุบัน ความ
ใกล้ชิดระหว่างพระมหากษัตริย์และประชาชนจะเห็นได้ชัดเจนขึ้นทุกที

จวบถึงสมัยรัชกาลที่ 4 ถึงรัชกาลที่ 7 ช่วงก่อนสมัยการเปลี่ยนแปลงการปกครองใน
พ.ศ. 2475 ลักษณะของความเป็นธรรมราชา และหลักพ่อปกครองลูกได้เข้ามาปรากฏอย่าง
เด่นชัดขึ้น ส่วนหลักเทวราชาเสื่อมความสำคัญลงไป และหลักของพ่อปกครองลูกได้เข้ามาอย่าง
รวดเร็วมาก ทั้งนี้เพราะมีแรงกระตุ้นจากหลายฝ่าย ได้แก่ ประสพการณ์ ส่วนพระองค์ของ
พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวเมื่อครั้งเสด็จออกผนวชเป็นภิกษุอยู่ถึง 27 พรรษา ทรงมี
โอกาสใกล้ชิดกับประชาชน ทรงมีความผูกพันกับประชาชน และได้เคยอาศัยอาหารจาก
ราชฎเป็นเครื่องยังชีพ ด้วยความรู้สึกที่ผูกพันนี้เองทำให้พระองค์ต้องการรักษาความสัมพันธ์
อันนี้ไว้ แม้เมื่อเสด็จขึ้นครองราชย์ ด้วยเหตุนี้จึงทรงยกเลิกกฎเกณฑ์หลายประการ และกำหนด
หลักเกณฑ์ขึ้นใหม่หลายอย่างในอันที่จะยกฐานะความเป็นอยู่ของราชฎให้ดีขึ้น

ส่วนประสพการณ์ของพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ก็ทรงเห็นภัยจาก
ขุนนางตระกูลขุนนาค จึงผลักดันให้พระองค์แสวงหาผู้สนับสนุนจากเจ้านายที่เป็นพระเจ้าน้องยา
เธอ ขุนนางหัวสมัยใหม่ตลอดจนประชาชน จะได้เป็นฐานกำลัง ฉะนั้นพระองค์จึงใช้

หลักปกครองโดยธรรม และให้ความใกล้ชิดกับประชาชน เพื่อจะทำให้เกิดความจงรักภักดีโดยทั่วไป ส่วนประสบการณ์ของพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว และพระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัวนั้นก็คือทรงได้มีโอกาสไปศึกษาต่อยังต่างประเทศทางตะวันตกเป็นเวลายาวนาน ทั้งสองพระองค์จึงได้ทรงเรียนรู้เกี่ยวกับระบบการปกครองแบบประชาธิปไตยด้วยพระองค์เอง ในระบบดังกล่าวนี้เปิดโอกาสให้ประชาชนมีสิทธิ เสรีภาพและความเสมอภาคเป็นอย่างมาก ประสบการณ์ที่ได้ทรงพบเห็นมานี้ จึงมีอิทธิพลต่อแนวความคิดของพระองค์ในการใช้อำนาจปกครองประชาชนด้วย

ปัจจัยอีกประการหนึ่งที่มีอิทธิพลต่อแนวการปกครองแบบพ่อปกครองลูก คือ อิทธิพลแนวคิดแบบตะวันตก และการคุกคามของมหาอำนาจตะวันตก ความคิดแบบตะวันตกเริ่มเข้ามา มีบทบาทในประเทศตั้งแต่สมัยรัชกาลที่ 3 แล้ว แต่อิทธิพลของอารยธรรมตะวันตกหลังไหลเข้ามาอย่างมากมาตั้งแต่สมัยรัชกาลที่ 4 เป็นต้นไป เมื่อทรงทำสัญญาเปิดประเทศกับทางตะวันตก ในพ.ศ. 2398 นับแต่นั้นมาพวกพ่อค้า ข้าราชการ บาดหลวงตะวันตกได้เข้ามาทำธุรกิจในเมืองไทย และมีส่วนแพร่แนวความคิดของทางตะวันตก ซึ่งเน้นในหลักประชาธิปไตยที่ให้สิทธิแก่ปวงชน พระมหากษัตริย์จึงได้ยอมรับแนวความคิดดังกล่าวมาปรับปรุงเปลี่ยนแปลงแนวทางการปกครองในเมืองไทยตามความเหมาะสม เช่น พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าฯ ทรงจัดให้มีการปฏิรูปการปกครองในเมืองไทย มีการยกฐานะประชาชน โดยการเลิกทาส ยกเลิกระบบการเกณฑ์ไพร่และขยายการศึกษาให้ทั่วถึง

บทสรุป

สภาพการปกครองในสมัยต้นรัตนโกสินทร์ (รัชกาลที่ 1-3) ได้เปลี่ยนแปลงไปจากรูปแบบของอยุธยาไปบ้าง กล่าวคือในบรรดาหลักการปกครองทั้ง 3 แบบคือ หลักของผู้ทรงธรรมได้รับความสำคัญเด่นที่สุด ส่วนหลักเทวราชาถูกลดความสำคัญลงไป ส่วนหลักการพ่อปกครองลูกได้รับการฟื้นฟูขึ้นมา และจะเห็นได้ชัดเจนมากขึ้นนับตั้งแต่รัชกาลที่ 4 เป็นต้นไป พระกรณียกิจที่แสดงให้เห็นถึงหลักธรรมราชาคือ กรณียพระมหากษัตริย์ทรงลดเวลาที่ไพร่จะต้องถูกเกณฑ์มาทำงานให้รัฐบาลน้อยลง และทรงพยายามควบคุมไม่ให้มูลนายข่มเหงไพร่ ส่วนหลักเทวราชาที่ว่าเสื่อมไปก็เห็นได้จาก การที่พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัยโปรดให้ยกเลิกการยิงกระสุนใส่ดาวราษฏรที่เงยหน้าขึ้นมองพระมหากษัตริย์เสีย แต่ให้องค์กรรักษาง่วงอาวูชเฉย ๆ ต่อมาสมัยรัชกาลที่ 4 พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวโปรดให้เลิกประเพณีนี้โดยเด็ดขาด และโปรดให้ราษฎรเข้าเฝ้าพระองค์ได้อย่างใกล้ชิด

ในสมัยรัชกาลที่ 4-7 ช่วงก่อนการเปลี่ยนแปลงการปกครองในพ.ศ. 2475 หลักพ่อปกครองลูก และธรรมราชาปรากฏเด่นชัดออกมา ซึ่งมีเหตุผลหลายประการ เช่น ประสพการณ์ในขณะผนวชเป็นภิกษุของพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว การที่พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าฯ ทรงเห็นภัยจากเสนาบดีตระกูลขุนนาง และเครือญาติ อิทธิพลแนวความคิดแบบตะวันตกที่เน้นหลักประชาธิปไตยเป็นปัจจัยประการสุดท้ายที่ทำให้มีการเปลี่ยนแปลงอุดมการณ์เกี่ยวกับการปกครองไป.

คำถามท้ายบท

1. ในสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้น (รัชกาลที่ 1-3) มีสภาพการปกครองอย่างไร
2. หลักของผู้ทรงธรรม หลักเทวราช และหลักพ่อปกครองลูก หลักการปกครองทั้ง 3 แบบนี้ ได้มีการเปลี่ยนแปลงไปจากสมัยอยุธยาอย่างไร
3. เหตุใดพระมหากษัตริย์ไทยตั้งแต่สมัยรัชกาลที่ 4-7 จึงได้ใกล้ชิดกับราษฎรมากขึ้น จงอธิบายพร้อมยกตัวอย่างสนับสนุน

เชิงอรรถ

1. เก็บความจาก วิไลলেখา ถาวรธนสาร, “การปกครองของไทย”, *พื้นฐานวัฒนธรรมไทย*, (พระนคร : กิ่งจันทร์การพิมพ์, 2528), หน้า 181-90.